

KÖZVETÍTŐ RENDSZEREK, MÉDIUMOK
ÉS HATALOMGYAKORLÁS
A KORA ÚJKORI EURÓPÁBAN

INFORMÁCIÓTÖRTÉNELEM
Sorozatszerkesztő
Kiss Károly

KÖZVETÍTŐ RENDSZEREK,
MÉDIUMOK
ÉS HATALOMGYAKORLÁS
A KORA ÚJKORI EURÓPÁBAN

Szerkesztette

B. Székely Dorottya Piroska, Kovács Dóra,
Vida Bence, Virág Csilla

GONDOLAT KIADÓ

Budapest, 2021

A kötet az *Információ és társadalom. Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában* konferencián (ELTE BTK Szekfű Gyula Könyvtár, 2019. 06. 05–06.) elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza.

A konferenciát szervezte:
ELTE BTK Kora Újkori Történeti Tanszék

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve

© Szerzők, 2021
Szerkesztés © B. Székely Dorottya Pirooska, Kovács Dóra,
Vida Bence, Virág Csilla

www.gondolatkiado.hu
A kiadásért felel a kiadó igazgatója
Tördelte, a borítót tervezte Keresztes Mária

ISBN 978-963-556-126-1
ISSN 1785-8585

TARTALOM

G. Etényi Nóra ELŐSZÓ AZ INFORMÁCIÓHASZNÁLAT ÚJDONSÁGAI A KORA ÚJKORBAN	7
B. Székely Dorottya Piroska SZELEPCSÉNYI GYÖRGY LEVELEI WENZEL EUSEBIUS LOBKOWITZHOZ (1663–1674)	17
Bódai Dalma ELLENTÉTEK ÉS ÉRDEKEK MENTÉN. THURZÓ GYÖRGY ÉS MELCHIOR KHLESL LEVELEZÉSE	42
Kanász Viktor OLÁH MIKLÓS TANÚVALLOMÁSA A FRÁTER GYÖRGY MEGGYILKOLÁSA KAPCSÁN INDÍTOTT SZENTSZÉKI VIZSGÁLAT SORÁN	65
Kovács Dóra „ITT MIFELÉNK SZERTELEN GONOSZ HÍREK VANNAK.” INFORMÁCIÓÁRAMLÁS ÉS KAPCSOLATTARTÁS ECSEDI BÁTHORY ISTVÁN FÖLDESÚRI FAMILIÁJÁBAN	77
Markó Anita IRODALMI TEVÉKENYSÉGET VÉGZŐ CSOPORTOK MINT HÁLÓZATOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMBAN: AZ ELEMZÉS LEHETŐSÉGEINEK IRÁNYAI	106
Muntán Emese JEZSUITA „INFORMÁTOROK” ÉS SZEREPÜK A DÉL-HÓDOLTSÁG ORTODOX KÖZÖSSÉGEINEK MEGÍTÉLÉSÉBEN A 17. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN	134

Pázmándi Ágnes VÁLTOZÁSOK AZ OSMÁN KÖVETKÜLDÉSI SZOKÁSOKBAN A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN – HABSBERG-OSZMÁN DIPLOMÁCIATÖRTÉNETI ADALÉKOK	154
Ruszkai Zsófia AZ EGYHÁZI INFORMÁCIÓSZERZÉS LEHETŐSÉGEI A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN. BERNARDO GIORDANI LEVELEI KLIMO GYÖRGYHÖZ	180
Schvéd Brigitta Kinga „TO PRESERVE EUROPE, AND TO MAINTAIN OUR POST OF HOLDING THE BALLANCE” – AZ UNIVERZÁLIS MONARCHIA ÉS AZ EURÓPAI HATALMI EGYENSÚLY CHARLES DAVENANT 1701. ÉVI POLITIKAI PAMFLETJEIBEN	207
Tompa László KÖZLÉS, INTRIKA ÉS HAZUGSÁG EGY 18. SZÁZADI URADALOMBAN. BEDŐ FERENC PROVIZOR ÉS BATTYÁNY LAJOS NÁDOR LEVELEZÉSE NYOMÁN	227
Tóth Tibor AZ ANGOL KÖVETEK ÉS A BRIT ÉS ÍR ÖNKÉNTESK SZEREPE A MAGYARORSZÁGI VISSZAFoglaló HÁBORÚVAL KAPCSOLATOS HÍREK KÖZVETÍTÉSÉBEN (1685–1688)	256
Vida Bence ÚTAK A FORMALITÁS FELÉ – INTÉZMÉNYESÜLÉSI MINTÁK AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG ÉS A BÉCSI UDVAR KAPCSOLATÁBAN 1690 UTÁN	300

Kanász Viktor

OLÁH MIKLÓS TANÚVALLOMÁSA
A FRÁTER GYÖRGY
MEGGYILKOLÁSA KAPCSÁN
INDÍTOTT SZENTSZÉKI
VIZSGÁLAT SORÁN

Fráter György meggylkolása
és a szentszéki vizsgálat

1551. december 16–17. közötti éjszakán Sforza Pallavicini és Giovanni Battista Castaldo zsoldosai meggylkolták Fráter György esztergomi érseket és prímást, erdélyi vajdát, mint-hogy uralkodójukkal, Habsburg I. Ferdinánddal együtt attól tartottak, hogy elárulja őket, s a keresztény sereget a törökök kezére játssza majd.¹ Az eset az egész keresztény világban nagy megdöbbenést váltott ki, ugyanis nem sokkal korábban éppen az uralkodó nevezte ki a főpapot erdélyi vajdává, s az ő ajánlására nyerte el a bíborosi kalapot is a pápától.²

¹ Fráter György életéről legújabbban: Oborni Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Pécs–Budapest, 2017.; Gizella Nemeth Papo – Adriano Papo: *Frate Giorgio Martinuzzi. Cardinale, soldato e statista dalmata agli albori del Principato di Transilvania*. Aracne, 2017.; Gizella Nemeth Papo – Adriano Papo: *La morte di Frate Giorgio Martinuzzi nel racconto dell'Anonimo italiano della Biblioteca Nazionale di Vienna*. Duino Aurisina, 2019.

² A bíboros kedvelt irodalmi alakká vált, és évszázadok múlva is foglalkoztatta a történészeket, írókat és művészeket mind Magyarországon, mind pedig külföldön. Kanász Viktor: *Fráter György gyilkossági perének forrásai a vatikáni levéltárban*. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Budapest–Rome, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) 173.; Kanász Viktor: Fráter György meggylkolásának ikonográfiai megjelenítése. *Studia Theologica Transsylvaniensia* 21 (2018) 2. sz. 165–188.; Alakja Alvinc környékén a 19. századig élt a helyi folklórban. Magyar Zoltán: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya*. Budapest, 2008. (Magyar Népköltészet Tára 8.) 78. 163.

A gyilkosság híre hamar eljutott a nyugati keresztény világ központjába, Rómába is. Mikor III. Gyula (Giovanni Maria Ciochi del Monte) pápa (1550–1555) megtudta, hogy a nemrég bíborossá kreált pálos szerzetest a király katonái gyilkolták meg, nagy haragra gerjedt. A kánoni jogszabályok értelmében kiközösítéssel sújtotta a gyilkosság elkövetőit, Giovanni Battista Castaldo márkit és Sforza Pallavicini főstrázsamestert, I. Ferdinándnak pedig csak feltételes feloldozást adott.³ Az ügy kivizsgálására 1552 márciusában elrendelte egy négy bíborosból álló testület felállítását.⁴ Ezzel kezdetét vette egy egészen 1554-ig elhúzódó, sokszor akadozó, részletes és bonyolult kivizsgálási eljárás. Ennek alapját a pápa és Ferdinánd jogászai által összeállított artikulusok alkották, amelyeknek fő célja a barát árulásának vagy ártatlanságának bizonyítása, s ezáltal a gyilkosság jogosságának tisztázása volt.

Ebben az igen zavaros és kényes – a Valois-Habsburg ellentétől, V. Károly spanyol király és császár birodalmának belviszályaitól és a vallásháborúk csatazajától hangos – diplomáciai helyzetben⁵ 1554. február 7-ig a pápa Ferdinánd király mellé rendelt nunciusa, az észak-itáliai (bresciai) származású gróf,

³ Tumor Péter – Nemes Gábor (ed.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Budapest–Róma, 2011. (Collectanea Vaticana Hungariae I/7.) 105.; Kánonjogi háttéréről: Szuromi Szabolcs Anzelm: A püspök erőszakos halála kánonjogi szempontból. *Megjegyzések Fráter György halálához. Iustum aequum salutare* 6 (2010) 1. sz. 119–124.

⁴ A testület tagjai: Juan Álvarez de Toledo, Pedro Pacheco de Villena, Fabio Mignanelli és Jacques de Puit (Giacomo Puteo/Jacques Dupuy). Utóbbi nem viselte sokáig e tisztségét, s 1552 áprilisában helyére Giovanni Battista Cicala került. Közülük Mignanelli a térség igazi szakértőjének számított, ugyanis korábban a Szentszék I. Ferdinánd mellé rendelt nunciusa volt. Róluk: César Ramos Iglesias: Pacheco de Toledo, Francisco. In: *Diccionario Biográfico Español*, III. 2009. 706–707.; Dolores Carmen Morales Muñoz – Ángel Fernández Collado: Pacheco y Guevara, Pedro. *Diccionario Biográfico Español*, XXXIX. 2009. 476–477.; Squicciarini Donato: *Die apostolischen Nuntien in Wien. Vatican, 2000. 50–52.*; *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni*. Compilazione di Gaetano Moroni Romano, Venezia, 1852. 105.; Maristella Cavana Ciappina: Cicala (Cigala) Zoagli, Giovanni Battista. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 25. 1981. 304–309.

⁵ Guitman Barnabás – Korpás Zoltán – Tóth Ferenc – B. Szabó, János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. *Világtörténet* 41 (2019) 2. sz. 253–293.

Girolamo Martinengo apát (1504–1569) vezette a vizsgálatot.⁶ Martinengo tapasztalt diplomatának számított, aki megfelelő tájékozottsággal rendelkezett a térséget illetően, s bár a pápa és az uralkodó jogászai által összeállított kérdőpontok nem egy esetben eleve negatívak voltak Fráterre nézve, a nuncius igyekezett elfogultság nélkül, alaposan vezetni a vizsgálatot és felvenni a jegyzőkönyveket. Ehhez a saját emberein kívül III. Gyulától és I. Ferdinándtól személyzetet is kapott, többségében a Ferdinánd által kijelölt ügyvédek, titkárok vagy tanácsosok személyében.⁷ Így a kíséretében dolgozott Giulio Locatelli titkár, Bernhard Walther ügyész, a jogász Philip Gundel, valamint jegyzőként unokaöccse, a későbbi bécsi jezsuita provinciális, Lorenzo Maggio, s másodjegyzőként Johann Albert Widmanstetter.⁸ Martinengo fő feladata a Fráterrel kapcsolatban álló, Ferdinánd király emberei által összegyűjtött tanúk megidézése, kihallgatása, a tanúvallomások írásba foglalása, valamint a bizonyítékként használható levelek és levélrészletek összegyűjtése, azok hiteles másolatainak, szükség szerint fordításainak az elkészítése volt.

A vizsgálat során 139 – többek közt egyházi és világi vezetők, köznemesek és városi polgárok által tett – tanúvallomást vettek fel, s számtalan levelet és levélrészletet csatoltak bizonyítékkul.⁹ Ezek jelentős része a Vatikáni Apostoli Levéltárban (*Archivio Apostolico Vaticano*), a bécsi Österreichisches

⁶ Martinengo tevékenységéről: *Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550–1554)*. Bearb. Helmut Goetz, Tübingen, 1965. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 1/16.); Kanász Viktor: Girolamo Martinengo apát, pápai nuncius élete és magyarországi tevékenysége. In: *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra*. Szerk. Tötös Áron – K. Markaly Aranka – Koloh Gábor – Horváth Illés. Kolozsvár, 2019. (Studia Historica Transylvaniensia 2.) 92–106.

⁷ Fraknoi Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. A mohácsi véstől Magyarországnak a török járom alól fölszabadításáig. 1526–1689*. tom. 3., Budapest, 1903. 82.; Barta Gábor: *Vájon kié az ország?* Budapest, 1988. 59–62.; Kanász: *Fráter György gyilkossága*, 174–175.

⁸ Személyéhez lásd: Mércz, András: The Coats of Arms of Moses of Mardin. *Journal of Syriac Studies* 22 (2019) 2. sz. 345–393.

⁹ A teljesség igénye nélkül például: Nadasdy Tamás, Blandrata György, Verancsics Antal, Kemény János, Péchy Gáspár, Pethő János és Schreiber Farkas, Konrad Wall, Harinai Farkas, Bornemissza Ferenc, Szalánczy János, Erős Pál, Pálczán Péter.

Staatsarchivon belül a Haus-, Hof-, und Staatsarchivban, valamint a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban maradt fent.¹⁰ A vizsgálatot végül Martinengo utóda, Zaccaria Delfino nuncius zárta le 1554. július 13-án, mikor is a tanúvallomásokat Rómába küldte.¹¹ Ennek alapján hozta meg a pápa a döntését, aminek az értelmében 1555-ben Ferdinánd királyt és katonáit végleg felmentette a kiközösítés alól.¹²

Oláh Miklós tanúvallomása

A tanúk között megtaláljuk Oláh Miklóst is,¹³ akinek a tanúvallomása a mai napig fellelhető a Vatikáni Apostoli Levéltár-

¹⁰ Kanász: *Fráter György gyilkossági*, 177–180.; Elsősorban: Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Miscellanea Armadi II, vol. 55., 61.; AAV, Archivum Arcis, Armaria I–XVIII, n. 1711.; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ÖStA HHStA), Ungarische Akten, Fasc. 65., 72., 74., 75.; Bayerische Staatsbibliothek (München), Oefeleana 246.

¹¹ Barta: *Vajon kié*, 84.; Delfino tevékenységéről: *Nuntiatur Delfinos, Legation Morones, Sendung Lippomanes (1554–1559)*. Bearb. Helmut Goetz, Tübingen, 1970. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 1/17.); Nemes Gábor: *Zaccaria Delfino bíboros győri adminisztrátorsága és kapcsolata Sopron várossal. Soproni szemle* 64 (2010) 4. sz. 397–416.

¹² Ognjeslav Utješinović: *Lebensgeschichte Des Cardinals Georg Utiešenović Genannt Martinusius: Mit Dessen Bildniss, Familien-Wappen Und Einer Skizze Der Ruinen Seines Ahnenschlosses*. Wien, 1881. (Urkundenbuch) n. XVII, 73–75.; Itt kell megjegyezni, hogy Fráter György személyével, működésével és halálával kapcsolatban nem csak I. Ferdinánd udvarából, a bécsi nunciatúra jóvoltából rendelkezett információkkal Róma, hanem egyéb csatornákon – például a lengyelországi és velencei nunciaturán – keresztül is kapott híreket. *Acta nuntiaturae Poloniae. II. Zacharias Ferreri (1519–1521) et nuntii minores (1522–1553)*. ed. Henricus Damianus Wojtska. Roma, 1992. 324–333.; *Nunziature di Venezia. V. A cura di Franco Gaeta*. Roma, 1967. 157–159., 185–187.; *Nunziature di Venezia. VI. A cura di Franco Gaeta*. Roma, 1967. 36–41., 44–45., 51–52. Utóbbiban Oláh Miklóst is megemlítik. Uo. 221–222.

¹³ Életéről, valamint egyházi és politikai működéséről legújabban: *Nicolaus Olahus. Epistulae. Pars I. 1523–1533*. Edidit, introduxit et commentariis instruxit: Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 19/1.); *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*. Hrsg. Emőke Rita Szilágyi. Wien, 2019. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 17.)

ban.¹⁴ Bár a forrást a magyar történettudomány már ismerte, adatait csak részben használta fel, s elemzésére nem került sor.¹⁵ Pedig e forrásban több értékes információt találhatunk a korabeli Magyar Királyságról és Fráter György életéről, sőt azt is megtudjuk belőle, hogyan gondolkodott egy Habsburg-hű magyar egyházi vezető püspöktársáról, s milyen információcsatornákon keresztül szerezte tudását, milyen adatok alapján alakította ki a véleményét. E tanúvallomások a processzusokon kívül azon ritka kora újkori történeti források közé tartoznak, amelyek a hivatali ügyintézésen és napi levelezésen túlmutatva egységes *corpus*ként különleges alkalmat teremtenek ahhoz, hogy pillanatkép-szerűen megismerhesük a kortársaknak egy-egy főpapról alkotott részletes véleményét.¹⁶

Bár a gyilkosság 1551 decemberében történt, a felettebb mozgalmas kül- és belpolitikai fejlemények következtében a tanúvallomások felvétele csak 1553 tavaszán kezdődött meg. 1553. március 14-én I. Ferdinánd ügyvédjei Grazban keresték fel Martinengo nunciust, és megnevezték az első tanúkat: Oláh Miklós kancellárt, Bornemissza Pál veszprémi püspököt, Pesty Ferencet, Heinrich Wolfgang Kneissl és Scheiber Farkast.¹⁷ A hűségeskü alóli felmentést valamennyien megkapták, Martinengo pedig március 15-én maga elé idézte a nevezett személyeket, és megkezdődött a tanúvallomások felvétele. Scheiber Farkas, Pesty Ferenc és Bornemissza Pál után

¹⁴ AAV Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 105v–108v., AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 191r–193v. Kiadva: Kanász Viktor: Miklós Oláh's Testimony Given During the Investigation of the Murder of György Fráter. In: *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus.* Hrsg. Emőke Rita Szilágyi. Wien, 2019. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 17.) 57–61.

¹⁵ Podhradezky József: Martinúziának. *Magyar Történelmi Tár* 1/1. 1855. 235–266., 248–249.; Barta: *Vajon kié*, 1988.; Oborni: *Az ördögös Barát*, 101., 193.; Papo: *Frate Giorgio*, 352., 374.

¹⁶ A korabeli processzusok forrásértékére: *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány–Tholdy archívum irataival).* Feltárta, fordította, kísérelő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja: Tuszor Péter. Budapest–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae II/6.)

¹⁷ Barta: *Vajon kié*, 77.; Itt kell megjegyeznem, hogy a későbbiekben, 1553. május 2-án, Sopronban Oláh Miklós familiárisa, aszódi Bornemissza Ferenc is tanúvallomást tett. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 150r–152v.

március 21-én Oláh Miklós is felkereste grazi szállásán a nunciust, ekkor került sor az ő tanúvallomásának felvételére.

A vallomás felvétele során a nuncius 87 kérdőpont segítségével kérdezte ki Oláhot,¹⁸ azonban nem mindegyiket tette fel külön-külön, többet összevont. Martinengo először Oláh és Fráter kapcsolatára kérdezett rá, majd Szapolyai János uralkodásától kezdve Buda elfoglalásán, Izabella királyné és fia, János Zsigmond Erdélybe küldésén át egészen az 1551. év eseményeiig vette végig Fráter életét és a hozzá fűződő fontosabb cselekedeteket. Külön kitért a barát Erdélyben folytatott gazdasági és bírói tevékenységére, valamint a törökökkel folytatott tárgyalásaira, az adók beküldésére, s más ügyekre is.

Oláh tanúvallomásában egyértelműen negatív színben tüntette fel Fráter Györgyöt.¹⁹ Véleménye szerint János király György barát praktikai következtében egyezett ki a törökkel, valamint ő akadályozta meg, hogy 1541-ben, Buda oszmán kézre kerülésekor Szapolyai János király özvegye, Jagelló Izabella átadja a várat I. Ferdinándnak.²⁰ Sőt, Pálczán Péter egykori budai kisbíróval egyetemben azt vallotta, hogy úgy tudja, Fráter annak idején kijelentette, inkább akar a törököknek

¹⁸ Utješinović: *Lebensgeschichte Des Cardinals*, (Urkundenbuch) n. XVI, 62–73.; A pontok latin nyelven és magyar fordításban: *Lettere di principi. Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578)*, ed. József Bessenyei. Rome–Budapest, 2002. 210–233.

¹⁹ Fraknoi: *Magyarország egyházi, 75., 79.*; Oláhnak Fráterrel alkotott negatív véleményét az alább ismertetett tanúvallomáson kívül egy 1552. január 6-án fő támogatójának, Mária királynőnek (I. Ferdinánd testvérének, és II. Lajos özvegyének) írt levele is jól mutatja. Ebben többek közt megemlíti a barát halálát is, s mindezt úgy kommentálja, hogy bár I. Ferdinánd azon iparkodott, hogy Fráter a kardinálisok sorába kerüljön, és javadalmakkal is bőséges lekötölte, mindezekkel sem volt képes őt „elszólítani a saját bűnös voltától, és emiatt amilyen sorsot cselekedeteivel keresett, és amilyenre érdemessé vált, azt meg is találta”. *Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria. 2.: Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból.* tom. 2., 1538–1553. Szerk. Hatvani Mihály. Pest, 1858. 315.; Kiss Farkas Gábor: Istvánffy Miklós Oláh-panegeticusa. In: „A magyar történet folytatója”. *Tanulmányok Istvánffy Miklós-ról.* Szerk. Ács Pál – Tóth Gergely. Budapest, 2018. 222.

²⁰ 1–2. pont. In: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 57.; Ehhez kapcsolódóan lásd: Domokos György – Mátyus Norbert: Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése. In: *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények 14.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2016. 37–75.; Oborni Teréz: Fráter György és Buda eleste. *Tanulmányok Budapest múltjából*, XLII, 2017. 39–60.; Oborni: *Az ördögös Barát*, 89–109.

szolgálni, mintsem a római királynak. Majd megjegyezte, hogy Izabella minderre azt mondta, inkább akarna bármilyen szegénységben a keresztényekkel lenni, mint a törökök hatalma alatt.²¹ Mindezt tömören úgy fogalmazza meg Oláh, hogy megértette, Fráter nem jó lélekből cselekszik, hanem hogy a királyné és az ország érdekeire hivatkozva örökké megmaradhasson a kormányzásban.²² Izabellával kapcsolatban azonban nem volt elfogult Oláh, ugyanis felidézte, hogy Petrovics Péter buzdítására ő hívta segítségül a budai basát. Oláh szerint, ha Fráternek ekkor nem sikerült volna meggátolnia az oszmán had Erdélybe vonulását, a törökök elfoglalták volna a tartományt.²³

Fráter kereskedelmi és bírói tevékenységét is sok kritika érte. Oláh szerint a barát elnyomta az alattvalókat nyilvános behajtásokkal, zsarolásokkal és üzérkedéssel, melyeket különböző módon folytatott a bíraskodás keretében is.²⁴ Mikor azonban Martinengo megkérdezte, hogy tudna-e közelebről beszélni ezen esetekről, azt felelte, hogy sokat hallott a károsultakról, de most nem emlékszik a nevükre, s ez általános panasz volt a kincstartóval szemben. Mindezt erősebben is megfogalmazta: nem csak többet birtokolt, mint bárki más, hanem mindent birtokolt, sőt a fizetése is nagyobb volt, mint a többi vajdának.²⁵

²¹ 1–2. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 57.; Pálczán Péter tanuvallo-másában: AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 148r.

²² 7. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 58.

²³ 5. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 58.; Izabella és Petrovics felje-lentéséről Istvánffy is megemlékezik. *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. 1/2. Benits Péter (s.a.r.), Bu-dapest, 2003. 141.

²⁴ 3–4. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 57–58.; Sok más tanú is ha-sonlóan vallott, Bornemissza Pál szerint egyszer Kolozsvártól követelt ki nagy összeget, Verancsics szerint bizonyos nagybányai polgárokat lefejeztetett és pén-züket elszedte, Nádasdy Tamás pedig arról panaszkodott, hogy Fráter elvette tőle a Majláth Istvántól vásárolt két falvát. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 100r., 156v., 176v.; Fráter kereskedelmi és gazdasági tevékenységéről és bíraskodásáról legújabban: Oborni: *Az ördögös Barát*, 258–264.; Bogdáni Zsolt: Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében. *Történelmi szemle* 56 (2014) 4. sz. 621–638.

²⁵ 9–12. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 58.; Továbbá például Schre-iber Farkas vallomása: AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 85r.; Fráter vagyonáról: Oborni: *Az ördögös Barát*, 252–25.

További problémát jelentett Oláh szemében Fráter önállósága és akaratosága, melynek következtében I. Ferdinánd király akaratával is szembeállt. Oláh e tapasztalatának hangot is adott: a királyi tanácsban egyszer hallotta, hogy nem azokat a dolgokat írta meg a szultánnak és a basának, amelyet a király előzőleg meghagyott, hanem amelyeket akart.²⁶ E problémakörhöz kapcsolódik Oláh az 1551-es török támadás során tanúsított halogatása, bármennyire is kérte Castaldo és Bátorhory András a barát katonai segítségét, ő vonakodott. Oláh Fráter késlekedésének tudta be azt, hogy a török katonák könnyedén átkeltek a Dunán és a Tiszán.²⁷

Az egyik legfontosabb probléma, a Fráter iránti bizalmatlanság fő oka az Isztambullal, valamint a balkáni és hódoltsági török vezetőkkel való rendszeres kapcsolattartás, a követek, csaszok fogadása volt.²⁸ Mikor Martinengo erre rákérdezett, Oláh mindent megerősített, sőt kijelentette, hogy ahogy azt megbízható em-

²⁶ 15–16. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 58. E problémáról Bornemissza Pál is hasonlóképpen vallott. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 100v.

²⁷ 31–34. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 59.; Bornemissza Pál is hasonlóan vallott, felidézve, hogy Fráter negyvenkét napig halogatta az összegyűjtött katonaság útnak indítását. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 101r.

²⁸ Míg I. Ferdinánd udvarának bizalmatlanságában a szultánnal való kapcsolat játszott kulcsszerepet, addig Isztambulban a Fráternek Ferdinánd királlyal való kapcsolattartása szűrt szemet. 1548-ban a budai beglerbég egyik pribékjétől a következő információkat küldték tovább a szultánhoz: „A Barát követei pedig folyamatosan járnak Ferdinándhoz; pontosan tájékoztatják [a királyt] a boldogságos padisah őfelsége minden lépéséről. A Barát éjjel-nappal várat épít és erősít. Követe Ferdinánddal együtt részt vesz a Károllyal folytatott tanácskozáson, hogy bármit határoznak is, arról rögtön beszámoljon a Barátnak. Úgy hallottam, hogy a Barát minden katonáját készülségbe helyezte azzal a szándékkal, hogy ha a király és testvére, Károly hadra kelne és megindulnának, ő is a segítségükre siet. Annak, hogy a boldogságos padisah őfelsége által követelt Becse nevű várat nem adta át, az az oka, hogy amennyiben a király nagy sereggel jönne, ő is felkelne és segítséget nyújtana neki. Ha [a király] mégsem jönne, akkor valószínűleg kénytelen lesz átadni [Becsét].” Dávid Géza – Fodor Pál: Oszmán hírszerzés Magyarországon. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.) 202.; Érdekes, hogy Fráter sem bízott meg I. Ferdinándban. Erről Verancsics valamósa őrzött meg egy izgalmas beszélgetést, amely során Fráter elmondta neki, fél attól, hogy Pekry Lajos és Katzianer János (Joannes Cocyaner) példájára jut, s ezért tart a királytól. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 157r. Fráter félelme a töréntek tükrében jogosnak bizonyult.

berektől hallotta, ezt egész Erdély tudja, közismert.²⁹ Más helyen is nyilatkozik e kapcsolatról, elmesélve, hogy úgy hallotta, Fráter a törökökhöz mindig küldött és fogadott is követeket, és amikor meggyilkolták, akkor is volt nála egy csausz.³⁰ A követek fogadásánál súlyosabb vádat is megfogalmaz Oláh. Többek közt e török kapcsolat mélységének jellemzése kapcsán hozza fel Fráternek Ulimán béggel³¹ való viszonyát, amikor Lippa ostromát taglalva azt mondta, hogy Ulimán kísérőinek is küldött puskákat. Továbbá azt is hallotta, hogy mikor Budát 1541-ben átadták a töröknek, és György barátot Török Bálinttal és más magyarokkal visszatartották a táborban, a bég a közbenjárására engedték szabadon, és ekkor testvérséget esküdtek egymásnak.³² A gyilkosság fő kivitelezője, Castaldó jó híret a tanúk többsége megerősítette. A katonai helytartóval kapcsolatban Oláh nem mesélt részletesen, pusztán csak azt jegyezte meg, hogy jó és keresztény férfinak tartja.³³

²⁹ A csauszok jelenlétéről szinte minden tanú beszélt, némelyikük saját szemével is látta őket. Pl. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 93v.; Szalánczy János emellett arról is vallott, hogy Fráter állandó megbízottat tartott Isztambulban, akinek külön házat szerzett, s ebben Szalánczy is megszállt. ÖStA HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 72. 169r.; Barta: *Vajon kié*, 121.

³⁰ 24. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 59.; A csausz jelenlétét több tanúvallomás is megerősíti. Többen, például Nadasdy Tamás, Pécsi (Péchy) Gáspár, Pálczán Péter, Kneissl Farkas arról is tudtak, hogy Ali (Haly, Halay) volt a követ neve, valamint egy törököül és latinul is tudó, magyar származású mohamedán pap is vele tartott. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 136r–136v., 146r., 149r., 181v.

³¹ Uliman/Ulama/Ulamán boszniai bég. Az Oláh által ismertett történet valószínűleg összefügg Fráternek az oszmán elit bizonyos tagjaival való horvát rokoni kapcsolatával, amiről többen tudni véltek a korban. Bornemisza Ferenc a Frátertől hallottakra hivatkozva részletesen vallott erről. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 150v.

³² 71–72. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 61.; A puskák és egyéb élelmiszerek ajándékozásáról több tanú, például Újlaky Ferenc is megemlékezett. Pl. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 161rv.; Erről Istvánffy így írt: „*Mondották azután, hogy az Barátnak parancsolatjából a szekerekre alattomban élés és fegyver is rakatott volna, de azmennyire megtudódott, semmi bizonyos embere nem adatott.*” Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája, 162.

³³ 86. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 61.; Castaldo tevékenységéről és a hadjárat részleteiről: Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben. *Hadtörténelmi Közlemények* 8 (1895) 1. sz. 350–366., 509–521.; 9 (1896) 1. sz. 53–72., 161–186., 299–325., 465–483.; Szekfű Gyula: Két historiographus Castaldo erdélyi seregében. *Századok* 48 (1914) 1. sz. 17–33.; Ritoókné Szalay Ágnes: Egy olasz emlékiró Castaldo erdélyi kísérőjében. In: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi*

Mindezek után érdemes Oláh Fráterrel kapcsolatos forrásairól is beszélni. Mikor Martinengo a vallomás legelején megkérdezte, mióta ismeri Frátert, Oláh azt válaszolta, hogy személyesen nem ismerte őt, de gyakran írt neki és küldött hozzá követeket az elmúlt nyolc évben, soha nem szenvedett el a baráttól méltánytalanságot, és nem gyűlöli Frátert.³⁴ Később azt is megjegyezte, hogy nem ismerte Fráter lelkét, mert az változó volt.³⁵ Személyes megismerkedésük hiányához nyilvánvalóan hozzájárult az, hogy Oláh Miklós 1539-ig Németalföldön tartózkodott, Fráter György pedig nem járt Bécsben, és I. Ferdinánddal sem találkozott.³⁶ Így a személyes találkozás során szerzett benyomás lehetőségét kizárhatjuk, levelezésükről és a kettejük közti követjárásról pedig nem rendelkezünk részletesebb információkkal.³⁷

A levelezésükön kívüli információszerzést három nagyobb csoportra oszthatjuk. Egyrészt a királyi tanács ülési során

művelődés köréből. Budapest, 2012. (Humanizmus és reformáció) 174–178.; Florin-Nicolae Ardelean: On the Foreign Mercenaries and Early Modern Military Innovations in East Central Europe. Castaldo's Army in Transsylvania and the Banat. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában. 1552–1568.* Szerk. Bujdosóné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, 2017. (Studia Agriensia 35.) 117–128.; Korpás Zoltán – B. Szabó János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez. 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak*, 89–116.

³⁴ Oláhhall ellentétben későbbi utóda, Verancsics Antal azt vallotta a nunciusnak, hogy régóta személyesen ismerte Frátert, folytonos viszályban voltak, Gyulafehérváron a prépost házában például ebéd közben beszélgettek. Bornemissza Pál veszprémi püspök pedig arról vallott, hogy 1542-ben Váradon tárgyalt Fráterrel. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 99v., 152v., 154r.

³⁵ 7. és 61. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 58., 80.

³⁶ Fazekas István: Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526–1539). In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531.* Szerk. Réthelyi Orsolya – F. Romhányi Beatrix – Spekner Enikő – Végh András. Budapest, 2005. 42.; Oborni: *Az ördögös Barát*, 62.; István Fazekas: Miklós Oláh's Reformbestrebungen in der Erzdiözese Gran zwischen 1553 und 1568. In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher.* Hrsg. Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry. Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5.) 164–165.; István Fazekas: *Vizekanzler, Kanzler, Erzkanzler: Nikolaus Oláh als Leiter der Ungarischen Hofkanzlei (1543–1568).* In: *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus.* Hrsg. Emőke Rita Szilágyi. Wien, 2019. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 17.) 18–20.

³⁷ A tanúk közül más főpap, például Újlaki Ferenc győri püspök is megjegyezte, hogy levelezésben állt Fráterrel. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 159v.

szerzett információkra, ahol az ország ügyeit illetően a legjobban informáltak köréhez tartozva nem csak a szóban elhangzottakat, hanem a különböző, Oláh által is emlegetett, Fráter által írt jelentéseket vagy neki küldött utasításokat is figyelembe kell venni, amiket a későbbi érsek kézbe vehetett.³⁸ Másrészt egyéb beszélgetések során is kaphatott információkat Fráterről. Előfordult, hogy tanúvallomásaiban konkrétan is megnevezi forrásait: Buda 1541-es ostrománál például az eseményeknél személyesen jelen lévő budai polgárok szóbeli közlésére hivatkozik.³⁹ Továbbá sok tanúval egyetemben gyakran a közhírt, a mindenki által tudottakat teszi meg információi forrásának.⁴⁰

Oláh Miklós a Habsburg-ház egyik legmegbízhatóbb emberének számított a Magyar Királyságban, Ferdinánd király még Johanna lányának keresztapjává is őt választotta. Tanúvallomása felvételére az esztergomi érsekké történő kinevezése előtt került sor, így a tanút kijelölő Habsburg adminisztráció

³⁸ Oláhnak az eme ügyeket érintő tanácskozásokon való jelenlétét megerősíti: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) É 21 Benignae resolutiones – 1549.04.29.; E 21 – 1549.06.27.; E 21 – 1549.08.25.; Oláhhhoz hasonlóan Bornemissza Pál is hivatkozott a királyi tanácsban látottakra és hallottakra a nuncius előtt. Pl. AAV, Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 102v.; A királyi tanács tagjai így ismerhették azokat a leveleket is, amelyek másolatait a tanúvallomások mellékleteként szintén Rómába küldték. E gazdag *corpus*ban számtalan levelet és levélrészletet találhatunk, elsősorban az 1551-es évből. Pl. Castaldo 1551. október 16-i és november 30-i levele a királyhoz (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 159r–160r.; Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 22rv), Fráter 1551. augusztus 7-i levele a királyhoz (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 134r–135r), I. Ferdinánd utasítása Fráternek (AAV, Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1711, fol. 70r–71v.; Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 239r–240r). További levelek kiadva: *Fráter György levelezése 1535–1551*. Közli: Károlyi Árpád. Budapest, 1881.; Fráter több alkalommal is titkosírással írt az uralkodónak. Láng Benedek: *Titkosírás a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 2015. 185., 241.

³⁹ 1–2. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 57.

⁴⁰ A vallomásaiban vissza-visszatérő szófordulatok: „*Publica fama*”, „*tota Transylvania scit hoc*”, „*hoc fuit notorium*”, „*ita est publica fama*”, „*audiui a fidedignis*”. 1–2., 13–14., 22., 23., 37–39. és 55. pont. In.: Kanász: *Miklós Oláh's Testimony*, 57–60.; Ugyanezt tapasztaljuk gyakorlatilag az összes tanúnál, amely jól mutatja, mennyi pletyka és híresztelés terjedt szerte az országban Fráter tevékenységével és személyével kapcsolatban. Vesd össze: Slíz Mariann: A pletyka mint történeti forrás. In: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk. Z. Karvalics László – Kis Károly. Budapest, 2004. (Információörténelem) 82–107.

valószínűleg nem tartott attól, hogy vallomása káros lehet I. Ferdinánd számára.⁴¹ Mindezt tovább erősítette az a tény, hogy saját elmondása szerint Oláh sosem találkozott Fráterrel. Érdekes tanulság, hogy alig állt fenn a két kortárs között kapcsolat, annak ellenére, hogy mindketten a magyar katolikus egyházi elit tagjai voltak.²⁴⁹ Ennek következtében az egri püspök kénytelen volt vallomása során a királyi tanácsban elhangzottakra, az általa olvasott levelekre, valamint a közszájon forgó hírekre (*publica fama*) támaszkodni. Oláh tanúvallomása nagyon jól mutatja, hogyan gondolkodott egy korabeli magyar prelátus, a későbbi esztergomi érsek az elődjéről, s véleményét – amely a Habsburg-hí magyar klérus véleményét is jól reprezentálja – milyen információs csatornákon keresztül szerezte.

Oláh Miklós tanúvallomása a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki vizsgálat során

1551. december 17-én az erdélyi Alvincban Sforza Pallavicini és Giovanni Battista Castaldo zsoldosai uralkodójuk, Habsburg I. Ferdinánd egyetértésével meggyilkolták Fráter (Martinuzzi) György esztergomi érseket és prímást, erdélyi vajdát. A gyilkosság miatt az elkövetőket kiközösítette III. Gyula pápa, a király pedig csak ideiglenes feloldozást kapott. Az eset jogosságának kiderítése ügyében egy több éves vizsgálat indult, amelyet Girolamo Martinengo, a pápának Ferdinánd mellé rendelt nunciusa vezetett. A vizsgálat során több tanúvallomást vettek fel, köztük a későbbi esztergomi érseket, Oláh Miklósét. Írásomban az ő vallomását mutatom be, elemezve a Fráterről alkotott véleményét, s információinak forrását.

⁴¹ Oláhhhoz hasonlóan három további tanú is vallomása után nem sokkal kapott új egyházi pozíciót: Bornemissza Pál veszprémi püspök az erdélyi, Újlaky Ferenc győri püspök az egri, Verancsics Antal pornói apát pedig a pécsi egyházmegye élére került. Fazekas István: A magyar püspökök pápai megerősítése (kinevezése) 1554-ben (Bécsi levéltári források tükrében). In: *Magyarország és a római Szent-szék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest–Róma, 2012. (CVH I/8.) 75.

²⁵⁰ Érdeemes egy pillanatra elgondolkozni azon, hogy Oláh és Fráter sohasem találkoztak. Talán ez az egyik első eset a magyar történelemben, hogy két ilyen meghatározó államférfi nem ismeri személyesen egymást, ez korábban a budai királyi udvarban valószínűleg elképzelhetetlen lett volna.